

АБДУЛАТИФ АЛЛОҚУЛОВ

*Имом Мотуридий халқаро
илмий-тадқиқот маркази
«Мотуридийлик таълимоти
тадқиқотлари» бўлими
бошлиғи*

МОВАРОУННАХР ИЛМИЙ МУҲИТИДА ИМОМ МОТУРИДИЙНИНГ ТУТГАН ЎРНИ

РОЛЬ ИМАМА МАТУРИДИ В НАУКИИ СРЕДЕ МАВЕРАННАХРА

THE PROBLEM OF INCREASING AND DECREASING IMAN ACCORDING TO IMAM MATURIDI

Калит сўзлар: *Муржиъа, Абу Ҳанифа,
Имом Мотуридий, Имон, Амал*

Ключевые слова: *Матуридизм, Абу Мансур Матуриди, Тавилат аль-Коран, Ақида, суфизм, фикх, аль-Иядия, Китабут Тавҳид.*

Keywords: *Maturidiyya, Abu Mansur Maturidi, Ta'wilat al-Qur'an, Aqeedah, Sufism, Fiqh, al-Iyadiya, Kitab at-Tawhid.*

Абу Мансур Мотуридийнинг ақидавий қарашларини ўрганиб, уни кенг жамоатчиликка тарғиб этиш бугунги глобаллашув шароитида юзага келган кўплаб ақидапараст оқимларга қарши курашда муҳим аҳамият касб этади. Имом Мотуридий бошчилигида унинг талабалари мотуридийлик таълимотини ривожлантириш йўлида салмоқли хизмат қилганлар. Маълумки, Имом Мотуридий ва мотуридийлик ҳақида кўплаб китоб, мақола, магистрлик, докторлик ишлари амалга оширилмоқда. Зеро, Имом Мотуридий ҳаётини атрофлича ўрганиш, унинг фикх, ақида ва тасаввуф фанларига алоқадор жиҳатларини очиб бериш бугунги куннинг долзарб вазифаларидандир.

Абу Мансур Мотуридий ҳаёти ва ижодига оид манбалар Абул Юсур Паздавий (493/1100)нинг “Усулуд дин”, Абул Муин Насафий (508/1114)нинг “Табсиратул адилла”, Ибн Фазлulloх Умарий (749/1348)нинг “Масоликул абсор фи мамаликил амсор”, Абдулқодир ибн Абул Вафо Кураший (775/1373)нинг “ал-Жавҳаратул музия фи табақотил ханафия”, Ибн Қутлубғо (879/1474)нинг “Тоҷут тарожим”, Муҳаммад

Муртазо Забидий (1205/1791)нинг “Итҳофус содатил муттакин би шарҳи ихёи улумид дин” ва Муҳаммад Абдулхай Лакнавий (1304/1887)нинг “ал-Фавоидул баҳия фи тарожимил ханафия” асарларида учрайди. Шунингдек, замонавий тадқиқотчилардан Абдулмалик Саъдий, Шовосил Зиёдов, Саидмухтор Оқилов, Сунмаз Кутлу, Ҳамза Бакрий, Саъд Аҳмад Даманхурий, Билқосим Ғолий каби мутахассислар мавзу доирасида рисола ва илмий ишлар нашр қилганлар.

Имом Мотуридийнинг тўлиқ исми манбаларда Муҳаммад ибн Муҳаммад ибн Маҳмуд [15:5] Абу Мансур Мотуридий Самарқандий (333/944) деб кайд қилинган [20:61-62]. Аксарият манбаларда олимга қуйидаги лақаб ва унвонлар берилгани кузатилади: “Диннинг атоқли шахсларидан бири, мусулмонларнинг шайхи, имом, суннатнинг қиличи, адашган ва бидъатчи тоифаларни тағтомири билан кўпариб ташловчи, ислом шайхи, зоҳид, ҳидоят имоми, ҳидоят байроғи имоми, ҳидоят ва дин имоми, миллат таянчи, умматни ҳидоятга йўлловчи, Самарқанд шайхларининг раиси, ханафий шайхлари раиси, мутақаллимлар имоми, мусулмонлар эътиқодини тузатувчиси, аҳли сунна вал жамоа раиси, суннат нусратчиси, шариятни жонлантирувчиси, мусулмонлар эътиқодини мустаҳкамловчиси” [20:61; 14:157; 20:60-61; 3:553; 4:3; 10:69; 15:5; 9:143; 16:93; 7:14; 17:2]. Булар орасида Имом Мотуридийнинг “ҳидоят имоми” ва “ҳидоят байроғи” деган лақаблари энг машҳури ҳисобланади.

Имом Мотуридийнинг таваллудига доир маълумотлар табақот ва тарожим йўналишидаги бирор манбада кўрсатилмаган. Лекин, олимнинг устоз ва яқинларининг вафот этган санасига қараб, уни тахминий таваллуд йилини белгилаш мумкин. Жумладан, унинг шайхлари Мукотил Розий (ваф. 248/862), Нусайр ибн Яҳё Балхий (ваф. 268/882) ва яқини Муҳаммад ибн Аслам Аздий (ваф. 268/882) ларнинг вафотига қараб тахминий тарзда Имом Мотуридий 230/845 ёки 240/854 йиллар атрофида таваллуд топган, дейиш ўринли бўлади.

У яшаган даврга келиб (IX асрнинг охири – X асрнинг биринчи ярми) Мовароуннаҳрда тўғри йўлдан адашган турли гуруҳ ва фирқалар кўпайиб, уларнинг аксарияти имон-эътиқод масалалари бўйича баҳсу мунозаралар туфайли вужудга келган эди. Мана шундай мураккаб шароитда аллома Абу Мансур Мотуридий етишиб чикди ва уларнинг нотўғри фикрларига асосли раддиялар берди. У ханафий мазҳаби асосчиси Абу Ҳанифанинг (699–767) таълимотига суянган

Абу Мансур Мотуридий Мовароуннахр илмий муҳитига сезиларли таъсир кўрсатган муфассир, факих ва хидоят имоми ҳисобланади. У ҳанафийлик мазҳаби негизида “усул ад-дин”, “усул ал-фиqh” фан тармоқларини ривожланишига ҳисса қўшиш билан бир қаторда таъвил йўналишида “Таъвилот ал-Қуръон” асарини таълиф қилди. Имом Мотуридийнинг мантик, фалсафа фанлари доирасидаги қарашлари бугунги кунда ислом фалсафасини ўрганишда долзарб аҳамият касб этади.

Маълумки, IX асрда Мовароуннахрда турли оқимлар ихтилоfli ақидавий масалаларни жамоатчиликка эълон қилиш орқали ўзаро қарама-қаршиликларни халқ орасида тарқалишига замин яратди. Айни шу вақтда Абу Мансур Мотуридий аҳли сунна вал жамоа таълимотини тарғиб этиб, жамиятни яқдил эътиқодга ва муътадил таълимотга бирлашишга чорлади. Шу жиҳатдан мотуридийлик таълимоти Мовароуннахрда ва қўшни минтақаларда ўзига хос аҳамият касб этди.

Мақолада мотуридийлик таълимоти асосчиси Абу Мансур Мотуридийнинг ҳаёт йўли, устоз, шогирдлари ва илмий мероси ҳақида маълумотлар берилган. Шунингдек, унда Имом Мотуридийнинг оиласи ва “Абу Мансур” куняси билан ағалиш сабабларига тўхталиб ўтилиб, бунга оид маълумотлар атрофлича таҳлил қилинган. Шунингдек, мақолада Имом Мотуридийнинг ақидавий, фикхий ва тасаввуфий қарашлари “Таъвилот ал-Қуръон” асари асосида далиллар билан ёритилган.

Abu Mansur Maturidi is a mufassir, faqih and imam of guidance who had a significant impact on the scientific environment of Mawarannahr. On the basis of the Hanafi school, he contributed to the development of “usul ad-din” and “usul al-fiqh”, as well as wrote “Ta’wilat al-Qur’an” in the field of ta’wil. Imam Maturidi’s views in the field of logic and philosophy are of great importance in the study of Islamic philosophy today.

It is known that in the ninth century, various sects in Mawarannahr caused the spread of mutual contradictions among the people by announcing to the public the conflicting doctrinal issues. At the same time, Abu Mansur Maturidi promoted the teachings of Ahl as-Sunnah wa’l-Jama’ah and called on the society to unite in a single faith and a moderate doctrine. In this regard, the doctrine of Maturidiyya gained a special significance in Mawarannahr and neighboring regions.

The article provides information about the life, teachers, students and scientific heritage of Abu Mansur Maturidi, the founder of the doctrine of Maturidiyya. It also mentions the family of Imam Maturidi and the reasons why he was given the kunya “Abu Mansur” and analyzes relevant information in detail. The article also discusses Imam Maturidi’s doctrinal, jurisprudential and mystical views on the basis of Ta’wilat al-Qur’an.

Абу Мансур Матуриди – муфассир (толкователь Корана), исламский правовед и праведный имам, оказавший значительное влияние на научную среду Мавераннахра. Он способствовал развитию методов «усул ад-дин», «усул аль-фиqh» на основе ханафитской школы, а также завершил работу «Тавилат аль-Коран» в области толкования. Взгляды имама Матуриди в области логики и философии имеют большое значение в изучении исламской философии сегодня.

Хорошо известно, что в IX веке распространение разных религиозных течений в Мавераннахре создало почву для противоречий и различных идеологических проблем в обществе. В то же время Абу Мансур Матуриди продвигал учение Ахль ас-Сунна валь-Джамаа и призывал умму объединиться в единой вере и умеренном учении. В связи с этим доктрина матуридизма приобрела особое значение в Мавераннахре и соседних регионах.

В статье представлена информация о жизненном пути, учителе, учениках и научном наследии Абу Мансура Матуриди, основателя учения Матуридизма. В ней также обсуждаются причины, по которым Имам Матуриди получил имя Абу Мансур и подробно анализируются связанные с этим сведения.

В статье также обсуждаются догматические, юридические и суфистские взгляды Имама Матуриди на основе Тавилат аль-Корана.

холда ўзига хос калом мактабини яратди. У асос солган мотуридийлик таълимоти кейинчалик Самарқанд калом мактаби доирасидан чиқиб, бутун ислом оламига тарқалиб, суннийликдаги икки йирик мактабнинг бири (бошқаси – ашъария) сифатида танилди.

Имом Мотуридийнинг оиласи, қариндошлари ва фарзандлари ҳақида бирор манбада маълумотлар учрамайди. Шунингдек, олимга нисбатан “Абу

Мансур” дейилиши ҳам унинг “Мансур” исмили ўғли бўлганини ҳам ифодаламайди. Чунки, олимнинг ўзи “Таъвилотул Қуръон”нинг «Масад» сурасида: “Ўғил кўрсам исмини Мансур кўяман” деган. Шундан келиб чиқиб, олим ўзини “Абу Мансур” деб кунялаган бўлиши мумкин. Зеро, Имом Мотуридий “Масад” сурасини толиби илмларга шарҳлаётганда 60 ёш атрофида бўлган.

Самъоний ўзининг “ал-Ансоб” асарида Имом

Мотуридийнинг қизи борлигини таъкидлаб, у Абулҳасан Али бин Ҳасаннинг онаси бўлганини таъкидлаган [2:115]. Бу маълумотни Абдулқодир Қурашийнинг “ал-Жавҳаратул музия фи табакотил ҳанафия” асарида келган қуйидаги маълумот қўллаб-қувватлайди: “Қози Абул Ҳасан шайх Абу Мансур Мотуридийнинг набираси бўлиб, у биринчи таълимни она томонидан бобосидан олган” [3:553].

Имом Мотуридий ақида соҳасида Абу Ҳанифанинг том маънодаги издоши ҳисобланади. Жумладан, “Ишоратул маром” асарининг соҳиби Баъзий [13:23], Муҳаммад Зоҳид Кавсарий [13:6-7] ва Муҳаммад Абу Заҳралар [18:164] айни бу маънони таъкидлаганлар. Жумладан, Абу Заҳра “Тарихул мазаҳибил исламия” асарида шундай деган: “Абу Ҳанифадан нақл қилинган ривоятлар билан Абу Мансур Мотуридий қарор қилган ақидавий мавзуларни ўзаро бир-бирига таккослаб кўрилса, ҳар иккисининг илдизи бир манбага бориб тақалиши аён бўлади. Шунинг учун Абу Ҳанифанинг ақидавий қарашлари қонун-қоидалар мажмуаси бўлиб, Имом Мотуридийнинг мактаби шу асосда шакллланган, дейилади. Ироқ ва унга яқин ҳудудлардаги уламолар фуруъл фикҳ масаласида Абу Ҳанифага эргашган бўлсалар, ақидавий масалада ашъарийларга таянганлар. Лекин, мовароуннаҳрлик олимлар фуруъл фикҳ ҳамда ақида илмида Абу Ҳанифанинг маслакини тутганлар” [18: 156-166]. Жумладан, олим ўзининг “Таъвилотул Қуръон” асарида адашган фирқаларнинг сўзларини келтириб, уларни таҳлил қилиб, раддия бергани кузатилади. Муаллиф ўз тафсирида замонасидаги мўътазилийлик, хорижийлик, карромийлик, жабарийлик каби оқимларни зикр этиб, уларга муносиб тарзда ақлий раддиялар берган. Жумладан, “Мулк” сурасидаги “(Ахир) яратган зот (Ўзи яратган нарсаларини) билмайдими?!” (14-) оят таъвилида Жаъфар ибн Ҳарб, Абу Бакр Асоммларнинг қуйидаги сўзини келтириб, унга жавоб берган: “Оятдаги «ман» – «ким» сўзидан Аллоҳ таоло эмас, махлукотлар тушунилади”, деган сўзларини келтириб, унга ақлий таъвиллар орқали раддиялар берган. Жумладан, Жаъфар ибн Ҳарб, Абу Бакр Асоммлар бандаларнинг касбий феъллари яратилмаган деган ғояни ўртага ташлашга уринишса, Имом Мотуридий уларга қарши аҳли сунна вал жамоа таълимотини қўллаб-қувватлаб бандаларнинг феълини ҳам махлуклигини исботлаган.

Баъзий “Ишоратул маром” асарида қайд қилишича, Имом Мотуридий Абу Ҳанифанинг “ал-

Абсат”, “ар-Рисола”, “ал-Олим вал мутаъаллим”, “ал-Васия” ва “ал-Фикҳул акбар” китобларини ўзининг Абу Бакр Аҳмад ибн Исҳоқ Жузжоний ва Абу Наср Аҳмад ибн Иёдийлардан қабул қилиб олган [13:23].

“Таъвилотул Қуръон” асарида фикҳий мавзулар ўртага ташланиб, унинг ечимини тавсия қилиш Имом Мотуридийнинг фақиҳлигини исботлайди. Жумладан, Пайғамбаримизнинг “*Мерос қолдирмаймиз ва биз қолдирган нарсалар садақадир*” [1:354] ҳадиси остида фақиҳларнинг қарашларини келтириб таҳлил қилиши ва мавзу юзасидан ўзининг қарашини тақдим қила олиши Мотуридийни фақиҳ сифатида эътироф этилишига туртки бўлган. У “Таъвилотул Қуръон” асарининг кўплаб ўринларда Абу Ҳанифа, Муҳаммад ибн Ҳасан, Абу Юсуф каби олимларнинг сўзларидан фойдаланган. Баъзи ўринларда ханафийлик мазҳаби имомларидан бирортасини айнан келтирмай “асҳобларимиз” деган атамани қўллаган [1:28]. Абул Муин Насафий (ваф. 508/1114) Имом Мотуридийнинг Абу Ҳанифа билан ўртасидаги алоқани тавсифлаб шундай деган: “Шайх Абу Мансур Абу Ҳанифанинг этагини усул ва фуруъда маҳкам тутган” [5:13].

Манбаларда Имом Мотуридийни “зоҳид, Раббоний олим” деб васф этилиши, тасаввуфда уни юқори мартабаларга чиққанини англатади. Жумладан, олим ўзининг “Таъвилотул Қуръон” асарининг “Қосос сураси, 614-615-”, “Аҳзоб сураси, 113-”, “Ҳадид сураси, 49-50-”, “Инсон сураси, 352-”, “Назиъат сураси 378-” ва “Моида сураси, 61-” оятларида илоҳий муҳаббат, зуҳд, тақво, охиратни дунёдан устун қўйиш каби тасаввуфнинг нозик кирралари ҳақида сўз юритган. Мазкур оятларнинг тафсирида келган маълумотлар Имом Мотуридийнинг тасаввуф пешвоси сифатида баҳолаш имконини беради. Хусусан, у Аҳзоб сурасининг 113-оятти шарҳида зуҳдни икки қисмга тақсимлаб, шундай изоҳлайди: Имом Мотуридий ўзининг “Таъвилот ал-Қуръон” асарида: “Ер юзи набий ёки валийдан холи бўлмайди” деган [1:158]. Абул Юср Паздавий (ваф. 493/1100) ўзининг “Усулуд дин” асарида Имом Мотуридий ҳақида қуйидагиларни қайд қилган: “У қаромат соҳиби ва аҳли сунна вал жамоанинг раисларидан бўлган. Бобом Зоҳид Абдулқарим ибн Мусодан нақл қилинишича, Мотуридийнинг кўплаб қароматлари бўлган” [7:14]. Алишер Навоий ўзининг “Насоимул муҳабба” асарида ҳам Имом Мотуридийнинг қароматини зикр қилиб, у киши ҳақида шундай деган: “Шайх Абу Мансур

Мотуридий ўз замонининг аълам уламиси эрмиш. Ул вақт уламиси аларни “Султон ал-муиззин” дер эрмишлар. Зоҳир ва ботин улумлари била ораста эрмишлар”.

У Самарқанддаги “ал-Иёдия” мадрасасида ўқиб, маҳаллий ҳанафий фақиҳларга шогирд тушиб, улардан таълим олди. Абул Муин Насафий, Баёзий ва Забидийлар Имом Мотуридийнинг устозлари сафига Муҳаммад ибн Муқотил Розий (ваф. 248/862 й.), Нусайр ибн Яҳё Балхий (ваф. 268/882), Абу Бақр Аҳмад ибн Исҳоқ ибн Субайх Жузжоний, Абу Наср Аҳмад ибн Аббос Иёдий (ваф. 275/889 й.)ларни киритган [9:358; 16:5].

Имом Мотуридийнинг шогирдлари ўз даврининг етук олими, фақиҳи ва калом илми мутахассислари бўлган. Жумладан, Абул Қосим Ҳаким Самарқандий (342/953) Имом Мотуридийдан фикҳ илмини ўрганиб, у Абу Бақр Варроқ ва балхлик машҳур шайхлардан тасаввуф илмини ўрганган. Ҳаким Самарқандий Абдуллоҳ ибн Саҳл Зоҳид, Амр ибн Осим Марвазийлардан ҳадис ривоят қилган. Абул Муин Насафий уни қуйидагича таърифлаган: “У уммат рози бўлган ва улар орасида мақталган киши эди. Унинг юксаклиги ва улуғлиги қалбларга ўрнашган эди. Калом, фикҳ, Қуръон таъвили, маърифат ва муомалот илмларини мукаммал билган ва мазкур илмларда юксак чўққиларни забт қилган олим эди”. Абул Қосим Самарқандийнинг бизгача “ас-Саводул аъзам” номли асари етиб келган. Бу асарга Иброҳим Ҳилмий ибн Ҳусайн деган олим “Саломул аҳком ала саводил аъзам” номли шарҳ ёзган. Бу китоб Истанбулда 1896 йили нашр этилган. Имом Мотуридийнинг шогирдларидан яна бири Абул Ҳасан Рустуфағний (ваф. 350/961) дир. Абу Ҳафс Насафий ўзининг “ал-Қанд фи зикри уламаи Самарқанд” асарида олим нисбасини “Рустуфағний тарзида қайд қилган”. Аксарият замонавий тадқиқотчилар уни Рустуфаний шаклида зикр қилганлар. Олимнинг “Иршодул мухтадий”, “Китобуз завоид”, “ал-Хилоф”, “ал-Фатаво” номли асарлари бор. Фахрул ислом Паздавийнинг бобоси Абу Муҳаммад Абдулкарим Паздавий (390/1000) ҳам Имом Мотуридийнинг етук шогирдларидан бўлган. У “Дурру ақоид аҳли сунна вал жамоа” асарининг муаллифи ҳисобланади.

Манбаларда кўрсатилишича, Абу Мансур Мотуридийнинг “Китоб ат-Тавҳид” (Тавҳид китоби), “Китоб ал-Мақолот” (Моқолот китоби), “Маъхаз аш-шароиъ” (Шариатлар манбаи), “Китоб ал-жадал” (Мунозара китоби), “Таъвилот

ал-Қуръон” (Қуръон таъвили), “Китобу баёни ваҳмил муътазила” (Муътазилийларнинг хом-ҳаёлини баён этувчи китоб), “Радд ал-усул ал-хамса” (Беш асосга раддия), “Китобу радди аваил ал-адилла ли-л-Қаъбий” (Қаъбийнинг асосий далилларига раддия китоби), “Радду китоб ал-Қаъбий фи ваъид ал-фуссоқ” (Қаъбийнинг фосиқларнинг ваъидига бағишланган китобига жавоб) каби асарлари мавжуд [6:1⁶]. Лекин санаб ўтилган бу китоблар ҳақида тўлиқ бир тасаввур йўқлиги тадқиқотчиларга қийинчилик туғдиради. Чунки илк ўрта аср мутакаллимларининг кўпгина илмий мероси каби Мотуридий асарларининг аксарияти бизгача етиб келмаган. Унинг илмий меросидан фақат “Китоб ат-Тавҳид” ва “Таъвилот ал-Қуръон”лар сақланиб қолган.

Мутакаллимнинг энг муҳим асарларидан бири “Китобут тавҳид” бўлиб, унинг асл нусхаси ҳозирда Кембридж университети қўлёзмалар фондида сақланади. У 206 varaқ, саҳрлар сони 21 катордан иборат. Кўчирувчи сифатида Амин Ҳанафий Шофиъий кўрсатилган. Асар 15 шаъбон 1150/31 декабрь 1735 йил кўчирилган. 1970 йили мисрлик олим Фатҳуллоҳ Хулайф узоқ йиллар давом этган изланишлари натижасида Байрутнинг “Дорул машрик” нашриётида “Китоб ат-Тавҳид”нинг нашрини амалга оширган. Нашрда бир талай камчиликларга йўл қўйилганига қарамай, у ўзидан кейинги тадқиқотлар учун манба сифатида хизмат қилади. Шундан сўнг “Китобут тавҳид” яна бир неча маротаба нашр этилди. Ҳозирги кунда Ўзбекистон халқаро ислом академияси ҳузуридаги Имом Мотуридий халқаро илмий-тадқиқот маркази ходими Аҳмад Саъд Даманхурий “Китоб ат-Тавҳид”нинг икки йўналишда тадқиқотини амалга оширмоқда: биринчиси, ҳозирги кунгача таҳқиқ этилиб, нашр этилган “Китобут тавҳид” нашрларида йўл қўйилган ҳато-камчиликлар тузатилган ва мавзуларга бўлинган, иктивос қисмида мураккаб сўз ҳамда иборалар содалаштирилган шакли; иккинчиси, китобнинг иборалари устида тадқиқот олиб бориб, унда ишлатилган атама ва ибораларни енгиллаштириб асарнинг “Тасҳили”ни яратиш.

Абу Мансур Мотуридийга устози Абу Наср Иёдийнинг таъсири катта бўлган. У олимдан анъанавий ислом мезонларини ўрганиш билангина чекланиб қолмай, уни мукаммал тарзда ўзлаштириб, изчил таҳлил қилишни ҳам ўрганган. Мотуридий вафотидан сўнг Самарқанд чеккасида жойлашган Чокардиза қабристонига дафн этилади. Ўша даврдаги таомулга кўра бу

қабристонга шахар аҳли орасида эътиборга молик таникли олимлар, уламолар дафн этиларди. Мотуридийнинг кўплаб сафдошлари ва шогирдлари ҳам шу жойга дафн этилганлар. Бинобарин, ўрта асрларда фаолият кўрсатган кўплаб олиму уламолар ҳаётини ўрганиш учун бу қабристон ва у билан боғлиқ бўлган маълумотлар муайян аҳамият касб этиши шубҳасиздир.

XX аср бошларида академик В.В.Бартольд Самарқанд сафари пайтида Чокардиза қабристонидан бўлгани ва у жойда Мотуридий мақбарасини кўргани ҳақида маълумотлар беради [11:392]. Бундан кейинги манбаларда Мотуридий мақбараси хусусида бошқа маълумотлар деярли учрамайди¹. Бир неча асрлар давомида таникли фақиҳлар, шайхлар, уламолар дафн этилган ушбу қабристон шўро даврида аҳоли яшайдиган маҳаллага айлантирилгани ҳам собиқ тузумнинг мафкуравий сиёсатидан бир кўриниш дейиш мумкин. Натижада бир қанча қабртош ва қайроқлар йўқолиб кетган. Мотуридий мақбарасини тиклаш жараёнида кўплаб фақиҳ ва уламоларнинг қабртошлари топилди. Уларнинг аксарияти қорахонийлар даврига оид бўлиб, кўплаб янги маълумотлар бериши табиий. Мазкур қабртошлар исломшунос Б.Бобожонов томонидан ўрганилган. Чокардиза қабристонидан топилган баъзи эпиграфик ёдгорликларини ўрганиш X аср уламолари қабртошларидан (қайроқ) бир қисми бизгача етиб келганлигини кўрсатади. Улар орасида Абул Ҳасан Рустуфағний, Абу Салама Самарқандийлар каби мотуридийлик таълимоти етақчиларининг исмлари мавжуд [12:407].

2000 йил Вазирлар Маҳкамасининг қарори билан Мотуридий таваллудига бағишлаб ўтказилган тантаналар арафасида Самарқандда Чокардиза қабристони ўрнида 3,5 гектарлик мажмуа барпо этилди. Мажмуа марказида Абу Мансур Мотуридий мақбараси қад кўтарди.

Абу Мансур Мотуридий ўз таълимоти ва илмий асарлари билан Мовароуннаҳр илоҳиёт мактабининг ривожланишига катта ҳисса қўшди. Илоҳиёт илмларининг тўла шаклланиб, такомилга етишида уларни қайта ишлаб чиқиб, маълум тизимга солишда катта бир ишни амалга оширди.

¹ 2000 йил Вазирлар Маҳкамасининг қарори билан Имом Мотуридий таваллудига бағишлаб ўтказилган тантаналар арафасида Самарқандда Чокардиза қабристони ўрнида 3,5 гектарлик мажмуа барпо этилди. Мажмуа марказида Абу Мансур Мотуридий мақбараси бунёд этилган. Мақбара куб шаклида бўлиб, 12x12 метр. Гумбаз узунлиги 8,5 метр, 4 бурчагида 4 мармар устун бор, мақбара асосан пишиқ ғиштдан қурилган, ёғочдан 3 та эшик ишланган. Мақбарани ёритиш учун гумбаз остидан 18 та дарчаси, 12 та мис кандили бор.

Буюк аллома ўз қарашлари билан ханафийлик таълимотининг Ўрта Осиё халқлари анъаналари ва урф-одатлари билан чамбарчас боғлиқлигини кўрсатиб берди. Буюк ватандошимиз яратган таълимот ислом динининг буюк ақидавий мактабларидан бири сифатида кенг кўламда тан олинди. Суннийликнинг ханафийлик мазҳабига эътиқод қилувчиларнинг барчаси ақида бобида Имом Мотуридий ва унинг шогирдлари ҳамда издошлари ёзиб қолдирган қимматли асарларга таяниб иш кўрадилар. Энг эътиборлиси, ислом оламининг аксарият минтақаларида, Сурия, Ироқ, Туркия, Покистон, Ҳиндистон, Шимолий Африкада мотуридийлик таълимоти ҳозир ҳам ўрта ва олий диний ўқув юртларида мустақил фан сифатида ўқитиб келинади.

Европа ва Туркия олимлари томонидан калом илми тарихига оид кўплаб тадқиқотлар амалга оширилган бўлса-да, Марказий Осиё худудида ушбу соҳа бўйича ҳали етарли ишлар амалга оширилгани йўқ эди. 2000 йил Имом Мотуридий таваллудининг 1130 йиллиги Ўзбекистонда кенг нишонланиши ушбу соҳада ўзбекистонлик тадқиқотчиларнинг фаолияти ривожига туртки бўлган бўлса, иккинчидан 2000 йилда олмон шарқшуноси Ульрих Рудольфнинг Абу Мансур Мотуридий илмий меросига оид тадқиқоти рус ва ўзбек тилига таржима қилингани унга бўлган қизиқишни янада оширди. Ва ниҳоят 2020 йил 11 августда юртбошимиз томонидан “Имом Мотуридий халқаро илмий-тадқиқот марказини” очиш тўғрисидаги Фармони соҳани янада чуқурроқ ўрганиш, Имом Мотуридийнинг асарларини ўзбек тилига таржима қилиш, мотуридийлик таълимотини халқаро миқёсда тарғиб-ташвиқ қилиш имкониятини берди. Ўтган йиллар ичида калом илми тарихи, хусусан, мотуридия таълимотига бағишлаб Ўзбекистонда Ш.Зиёдов, С.Оқилов, Ҳ.Сағдиев, И.Даминов, А.Аллоқулов ва Ў.Полвоновлар томонидан диссертациялар ҳимоя қилинди.

Бугунги кунда мотуридийлик таълимотини изчил ўрганиш, манбаларини атрофлича таҳлил қилиш хорижий ва маҳаллий мутахассислар олдида турган улкан вазифалардан биридир. Имом Мотуридий халқаро илмий тадқиқот маркази томонидан олимнинг “Таъвилотул Қуръон” ва “Китоб ат-тавҳид” асарларининг ўзбек тилига таржима қилиниши юртимизда мотуридийлик таълимоти борасидаги тадқиқотларнинг янада жонланиши ва ривожланиши гарови сифатида баҳолан мумкин. 2020 йил 3 март куни

Самарқандда “Имом Абу Мансур Мотуридий ва мотуридия таълимоти: ўтмиш ва бугун” номи конференциянинг ўтказилиши фикримизнинг ёрқин исботидир.

Адабиётлар рўйхати:

1. Абу Мансур Мотуридий. Таъвилот ал-Куръон. – 17-жилдли. – Истанбул: Дорул мизон, 2006. – Ж. XVI.

2. Абдулкарим Самъоний. Ал-Ансоб // Абдурраҳмон ибн Муъаллимий. – Ҳайдаробод: Доиратул маъорифил Есмония. 13 жилдли, 1382/1962. – Ж. V.

3. Абдулқодир Қураший. Ал-Жавохир ал-музийя фи табақот ал-ҳанафия // Абдулфаттоҳ Муҳаммад Ҳулв таҳрири остида. 5 жилдли. – Қоҳира: Ҳижр, 1993. – Ж. II.

4. Абдуллатиф Ҳасан Абдурраҳмон. Ал-Фатаво ал-ҳиндия, 2000. – Ж. 3.

5. Абул Муин Насафий. Ат-Тамҳид ли қаваидит тавҳид // Жайбуллоҳ Ҳасан таҳқиқи. – Дорут тибоатил Муҳаммадия, 1986.

6. Абул Муин Насафий. Табсиратул адилла. Ж. 1. – Б. 359., Рудольф, 1999. – Б. 135-148; Алоуддин Самарқандий. Шарҳ китоб таъвилот. – ЎЗР ФА ШИ. – Қўлғезмалар асосий фонди. – Қўлғезма № 3249.

7. Абул Юср Муҳаммад Паздавий. Усулуд дин // Ҳонз Питр Лнс таҳқиқи. – Қоҳира: Мактабатул азҳария, 2003.

8. Абул Муин Маймун ибн Муҳаммад. Табсират ал-адилла фи усул ад-дин. II жилдлиқ. К. Салома нашрга тайёрлаган. – Дамашк: 1990-1993. Ж. I.

9. Абу Ҳафс Насафий. Ал-Қанд фи зикри уламаи Самарқанд // Назр Муҳаммад Файробий таҳрири остида. – Саудия: Мактабату-л-қавсар, 1991.

10. Аҳмад ибн Муҳаммад Адана. Табақотул муфассирин // Сулаймон ибн Солиҳ таҳқиқи. – Мадина: Мактабатул улум вал ҳикам, 1997.

11. Бартольд В.В. Сочинения // Работы по источниковедению. – М.: Изд. Вост. Лит, 1973. – Т. 8.

12. Бобожонов Б. (Тошкент шахри) шахсий архивида сақланаётган 37 қабртош битиги; Додхудоева Л.Н. Эпиграфические памятники Самарқанда XI-XIV вв. – Душанбе: Дониш, 1992.

13. Камолитдин Аҳмад Баёзий. Ишоротул маром мин иборотил имом // Юсуф Абдулраззоқ Шофий таҳқиқи. – Исломобод: Zamzam Publisher, 2004.

14. Камол ибн Ҳумом. Ал-Мусояра фи илмил калом. – Миср: Махмудия, нашр йили кўрсатилмаган.

15. Муҳаммад ибн Муҳаммад Забидий. Итҳофус содатил муттақин би шарҳи ихёи улумид дин. – Байрут: Муассасатут тарихил арабий, 1994. – Ж. II.

16. Муҳаммад ибн Ҳасан Ҳажавий. Ал-Фикрус сомий. – Работ: Матбаатул маъориф, 1340. – Ж. III.

